

Sociological Analysis of Sarwat Abaza's Novels based on the Theoretical Foundations of Goldman's developmental Constructivism (The Case Study of A palace on the Nile)

Mahdi Barzagar ¹ | Hassan Majidi ^{2*} | Mostafa MahdaviAra³ |

Hojjatollah Fasanghari⁴

1. Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. E-mail: h.majedi@hsu.ac.ir
2. Corresponding Author, Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Kosar University of Bojnord. E-mail: quraniraz@yahoo.com
3. Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. E-mail: m.mahdavi@hsu.ac.ir
4. Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. E-mail: h.fasanghari@hsu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 02/07/2023

Received in revised form:
09/12/2023

Accepted: 11/12/2023

Keywords:

Sarwat Abazah,
novel,
Goldman,
formative constructivism,
meaningful structure.

ABSTRACT

Sarwat Abaza is a prominent and dedicated contemporary writer, recognized as one of the pioneers of the Egyptian novel. He is deeply attuned to the pains and sufferings of his society and uses the art of storytelling to serve it. Consequently, his story collections reflect the social realities of Egyptian society. However, his work has received limited attention from researchers, and his literary creations have not been extensively explored from a sociological perspective. Sociological analysis, an important branch of interdisciplinary criticism and an effective method for studying literary texts, was established by Lukács and Goldman. Lucien Goldman's developmental constructivism is based on the hypothesis that every human behavior represents an attempt to respond meaningfully to a specific situation. In the fields of art, literature, and artistic creation, the production of an artistic or literary work is considered a "meaningful behavior" on the part of the creator. This article aims to explain the meaningful structure in Goldman's thought using qualitative content analysis and Goldman's formative constructionism approach. It then employs sociological criticism to examine Tharwat Abaza's trilogy of novels, elucidating the significant relationship between this literary work and broader societal structures. The research findings indicate that Sarwat Abaza wrote most of his stories in a realistic style, and through this realistic approach, he addressed the real issues of his society, integrating them into the themes of his novels.

Cite this article: Barzagar, M., Majidi, H., MahdaviAra, M. & Fasanghari, H. (2025). Sociological Analysis of Sarwat Abaza's Novels based on the Theoretical Foundations of Goldman's developmental Constructivism (The Case Study of A palace on the Nile). *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 14 (4), 25-44.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2023.9324.1807

Extended abstract

Introduction

Literature is an artistic and social phenomenon in which thought and emotion are crystallized. The novel, as one of the most engaging literary genres in the modern era, reflects the manifest and latent realities of society more than any other literary form. Sociological analysis, a significant branch of interdisciplinary criticism founded by thinkers like Gyorgy Lukacs and Lucien Goldmann, provides an effective method for studying literary texts. Goldmann's "Genetic Structuralism" is based on the hypothesis that all human behavior is an attempt to respond meaningfully to a specific situation. In the realm of art and literature, the creation of a work is considered a "meaningful behavior" by its creator.

Sarwat Abaza is a prominent and committed contemporary writer and a pioneer of the Egyptian novel who is deeply attuned to the pains and sufferings of his society. He consciously employs the art of storytelling to serve society, making his literary works reflect the social realities of Egypt. However, he has received relatively little attention from researchers, and his works have not been sufficiently examined from a sociological perspective. This study aims to fill this gap by analyzing the novel "A Palace on the Nile" through the lens of Goldmann's theory, seeking to explain the relationship between the meaningful structures within this literary creation and the broader meaningful structures of Egyptian society.

Research Questions

This study addresses the following questions:

1. How is the relationship between the meaningful structure of Sarwat Abaza's novels and the mental structures of the social classes in Egyptian society applied?
2. Considering the social actions in Egypt during the author's era, what was Abaza's response and reaction to this process?

Theoretical Framework and Methodology

This research employs a qualitative content analysis method within the framework of Lucien Goldmann's Genetic Structuralism. Goldmann's approach, a development of Lukacs's ideas, posits that literary works are not merely individual creations but products of the collective consciousness of social groups. The analysis proceeds in two key stages:

1. Comprehension (Fahm): This stage involves understanding the work internally by identifying its intrinsic meaningful structures. This includes analyzing elements such as characters, plot, time, space, and themes to describe the internal coherence of the literary text.
2. Explanation (Tashrih): In this stage, the internal structures identified in the first stage are placed within the larger, external structures—social, political, historical, and economic—that shaped them. The goal is to find meaningful links between the work and the collective worldview of the social group to which the author belongs.

For Goldmann, the "meaningful structure" is the coherent pattern that connects a work's content

and form to the collective consciousness of a social class. The novel form itself is seen as a translation of everyday life into the literary realm, closely aligned with the mental structures of the social classes from which it emerges.

Analysis and Findings

The analysis of *A palace on the Nile* reveals how Sarwat Abaza's novel functions as a "meaningful response" to the socio-political conditions of Egypt in his time.

1. The Novel's Context and Summary

A palace on the Nile is a realistic novel that begins with an image of the Nile, symbolizing Egypt's ancient civilization. The narrative, primarily in the third person, revolves around characters connected to "Suhair." The plot involves themes of cultural conflict between East and West, unrequited love, political activism, and moral decay. Key characters like the virtuous "Wassfi," the envious and materialistic "Suleiman," and "Suhair" herself, who navigates tradition and modernity, serve as vehicles for exploring broader social issues.

2. Reflection of Overarching Social Structures

Egypt during Abaza's time was characterized by political instability (foreign occupation, British colonialism), economic crises (poverty, class disparity), and profound cultural challenges. The primary conflict was the clash between tradition and modernity, exacerbated by the influence of Western thought. This created a generation with a significant spiritual and ethical rift from its predecessors. New ideological currents, such as communism and feminist theories, emerged with appealing slogans, challenging religious and traditional values.

3. The Relationship Between Collective Mental Structures and Literary Creation

The mental structures of Egyptian social classes were shaped by these conditions. Shared ideals like social justice, patriotism, independence, and resistance formed the core of a collective consciousness seeking "maximum possible awareness." Intellectuals and artists like Abaza gave this worldview coherence and dynamism through their artistic creations. His literary work is thus a dialectical response: it is both a product of this collective consciousness and an attempt to shape and elevate it.

4. Meaningful Structures in *A palace on the Nile*

The study identifies several key areas where the novel's structure meaningfully reflects the mental structures of Egyptian society: **Confrontation with Atheistic and Leftist Intellectual Currents:** A significant portion of the novel is dedicated to critiquing communist and Marxist parties. Through characters like "Ahmed" and "Fouad," Abaza portrays these movements as carrying hollow, deceptive slogans of "freedom" and "justice" while their true aims are "atheism," "subversion," and the destruction of moral and religious values. He argues that they disregard true humanity, viewing people merely as a "herd." This critique directly mirrors a major ideological struggle within the mental structures of Egyptian intellectuals and the middle class.

Conclusion

Sarwat Abaza, an intellectual representing the Egyptian middle class, was not passive in the face of his society's challenges. Instead, he employed the art of the novel as a "meaningful behavior" and a strategic response. By creating a fictional world with imaginary characters and events, he painted a critical portrait of social realities (what is) to guide his society toward an ideal state (what should be). The findings of this research reveal a strong and coherent connection between the meaningful structures of his novel, *A Palace on the Nile* and the mental frameworks of the social classes in Egyptian society. The novel is both influenced by the social, political, and economic structures of its time and serves as an artistic, conscious reflection of those structures. Therefore, Abaza's literary work represents a meaningful effort to raise collective awareness, combat cultural poverty, and reaffirm authentic values, ultimately aiming to lead his society to the "maximum possible awareness."

تحلیل جامعه‌شناختی ساختارهای معنادار آثار ادبی ثروت اباطه با تکیه بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن (مورد پژوهانه: رمان قصر علی النیل)*

مهدی برزگر^۱ | حسن مجیدی^{۲*} | مصطفی مهدوی آرا^۳ | حجت‌اله فسقری^۴

۱. استادیار مدعو گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران.

رایانامه: quraniraz@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

رایانامه: h.majidi@hsu.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

رایانامه: m.mahdavi@hsu.ac.ir

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

رایانامه: h.fesanghari@hsu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

تحلیل جامعه‌شناختی یکی از شاخه‌های مهم نقد بینارشته‌ای و شیوه‌ای مؤثر در مطالعه متون ادبی

مقاله پژوهشی

است که توسط لوکاج و گلدمن پایه‌گذاری شد. ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن بر این فرضیه

استوار است که هر رفتار انسانی تلاشی است برای پاسخگویی معنادار به وضعیتی خاص. در عرصه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۱ هنر و ادبیات نیز، خلق اثر هنری و یا ادبی خود «رفتاری معنادار» از جانب خالق اثر به شمار می‌رود.

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸ ثروت اباطه یکی از نویسندگان متعهد معاصر و یکی از پیشگامان رمان‌نویسی مصری است که نسبت

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰ به درد و رنج‌های جامعه خویش نه تنها بی‌تفاوت نیست؛ بلکه از هنر داستان‌نویسی در راستای خدمت

به جامعه بهره می‌گیرد. این مقاله با روش تحلیل محتوای کیفی و با رویکرد ساخت‌گرایی تکوینی

گلدمن تلاش دارد تا ابتدا ساختار معنادار در اندیشه گلدمن را تشریح نماید و سپس با نقد

جامعه‌شناختی رمان «قصر علی النیل»، ارتباط معنادار این آفرینش ادبی با ساختار معنادار فراگیر در

متن جامعه را تبیین کند. نتایج حاصل از تحقیق نشان داد که ثروت اباطه بیشتر داستان‌هایش را در

قالبی رئالیست‌گونه نوشته و به مدد این قالب رئالیستی به موضوعات واقعی جامعه خویش گریز زده و

آنها را در خلال موضوعات رمان پرورش داده است. او با در نظر گرفتن شرایط روز و ساختارهای

معنادار فراگیر جامعه، رمان را بهترین راه ارتباط با مردم، آگاهی‌بخشی به آنان و انعکاس دغدغه‌های

جامعه یافت.

واژه‌های کلیدی:

ثروت اباطه،

رمان قصر علی النیل،

ساخت‌گرایی تکوینی،

لوسین گلدمن،

ساختار معنادار.

استناد: برزگر، مهدی؛ مجیدی، حسن؛ مهدوی آرا، مصطفی و فسقری، حجت‌اله (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ساختارهای معنادار

آثار ادبی ثروت اباطه با تکیه بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن (مورد پژوهانه: رمان قصر علی النیل). پژوهشنامه ادبیات

داستانی، ۱۴(۴)، ۲۵-۴۴.

حق مؤلف © نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/rp.2023.9324.1807

*. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه است.

۱. پیشگفتار

ادبیات، پدیده‌ای هنری و اجتماعی است که اندیشه و احساسات در درون آن تبلور می‌یابد و رمان یکی از گونه‌های جذاب عرصه ادبی است که در عصر حاضر مورد توجه عام و خاص قرار گرفته و بیشتر از سایر آثار ادبی، منعکس‌کننده واقعیت‌ها و حقایق آشکار و پنهان جامعه است.

هدف اساسی جامعه‌شناسی^۱ ادبیات تجزیه و تحلیل پدیده ادبی در وجوه مختلف آن است و موضوعی که جامعه‌شناسی رمان به آن می‌پردازد «موضوع رابطه خود فرم رمانی و ساختار محیط اجتماعی است که این فرم در درون آن تکامل یافته است» (گلدمن^۲، ۱۳۷۱: ۲۸). از منظر اندیشه گلدمن آفرینندگان راستین آثار فرهنگی گروه‌های اجتماعی هستند و ثروت اباطه به عنوان فردی که نسبت به آرمان‌ها و خواسته‌های گروه و طبقه‌ای که به آن تعلق دارد کاملاً آگاه است، تلاش دارد تا این آرمان‌ها و خواسته‌ها را در آثار خود بازتاب دهد. او با در نظر گرفتن شرایط روز و نابسامانی‌های اجتماعی و سیاسی از یک سو و بالا رفتن سطح دانش و سواد مردم و استقبال آنان از داستان و رمان، ادبیات داستانی را بهترین راه ارتباط با مردم می‌داند. او از داستان به عنوان ابزاری برای ارتقاء سطح آگاهی جمعی و بینش جامعه و به عبارت دقیق‌تر رساندن جامعه به «بیشینه آگاهی ممکن» بهره می‌برد.

این جستار در صدد است تا ضمن ارائه تعریفی روشن از مفهوم نظری «ساختار معنادار»^۳ به عنوان یکی از مبانی نظریه گلدمن، با تحلیل جامعه‌شناختی رمان‌های ثروت اباطه، نمونه‌هایی از این مبانی را در ساختار معنادار رمان و کشف رابطه آن در ساختاری گسترده‌تر؛ یعنی ساختار جامعه تشریح و تبیین نماید و در پایان بر اساس یافته‌ها، نتایج تحقیق ارائه شود.

اهمیت این نوع تحلیل در آن است که با کشف ساختار معنادار رمان *قصر علی النیل* ثروت اباطه، پیوند و انسجام عناصر تشکیل‌دهنده آن آشکار می‌گردد. هم‌چنین با قرار دادن ساختارهای معنادار رمان در ساختارهای فراگیر جامعه مصر متن درک‌پذیرتر می‌گردد و خواننده از لابه‌لای آن به جهان‌نگری نویسنده که برگرفته از ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر است، دست می‌یابد.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

جستار پیش‌رو در نظر دارد با تکیه بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن رمان *قصر علی النیل*

1. Sociology

2. Goldman

3. Meaningful Structure

ثروت اباضه مورد بررسی قرار گرفته و به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم:

۱. کاربست ارتباط میان ساختار معنادار رمان‌های ثروت اباضه با ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر چگونه است؟
۲. با توجه به کنش‌های جامعه مصر در عصر نویسنده، پاسخ و واکنش اباضه نسبت به این فرایند چگونه بوده‌است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در خصوص آثار و شخصیت ادبی ثروت اباضه علی‌رغم توانمندی و چیره‌دستی او در امر نویسندگی و خلق آثار ارزشمند داستانی، تا آن‌جا که نویسندگان مطلع شده‌اند پژوهش نسبتاً کمتری انجام شده است؛ از جمله تحقیقات مرتبط با بحث حاضر از بُعد جامعه‌شناختی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱- پایان نامه *مَوْذُجُ حَيَاةِ مُجْتَمَعِ مِصْرَ فِي رَوَايَةِ "أَمَالٍ وَ أَقْدَارٍ" لِثَرَوَاتِ أَبَاظَةَ (تحليلُ البُنْيُوتِ التَّوَلِيدِيَّةِ عِنْدَ لُوسِينِ غُولْدَمَان)* اثر فهمی دارستی، نویسنده در این پژوهش به تشریح ارکان نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن می‌پردازد و سپس شخصیت‌های اصلی و فرعی و نقش‌آفرینی هر یک از آنان را در قالب انعکاس قسمت‌هایی از گفتگوها به تصویر می‌کشد و در ادامه بر اساس نظریه گلدمن به تشریح جهان-بینی رمان می‌پردازد. ۲- پایان‌نامه بررسی مضامین داستانی ثروت اباضه اثر فاطمه خسروی، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه مید که ضمن بیان خلاصه برخی از مهم‌ترین داستان‌ها و تشریح شیوه روایت‌گری داستان و تحلیل شخصیت‌ها، به موضوع «حقوق از دست رفته زنان» به عنوان یکی از مضامین اجتماعی در آثار داستانی ثروت اباضه با ذکر شاهد مثال‌هایی به صورت بسیار خلاصه و تیتروار می‌پردازد. ۳- پایان‌نامه بازتاب مضامین دینی در رمان «خسوع» ثروت اباضه، کارشناسی ارشد، دانشگاه حکیم سبزواری توسط عباس گنج‌علی که نمونه‌هایی از نمادها و مضامین دینی منعکس شده در رمان به ویژه موضوع بینامتنی قرآن کریم را جمع‌آوری کرده است. ۴- مقاله بررسی روابط بینامتنی قرآن کریم با رمان *شیء من الخوف* ثروت اباضه توسط جواد رنجبر و دیگران که به روابط بینامتنی پنهان و آشکار، مستقیم و غیر مستقیم مضامین آیات قرآنی در رمان *شیء من الخوف* پرداخته است. ۵- مقاله از ساختار معنادار رمان *العودة إلى المنفى* اثر «أبوالمعاطی أبو النجاء» تا ساختار جامعه مصر از حسین کیانی که نویسنده با بررسی جامعه‌شناختی رمان مذکور در دو سطح دریافت و تشریح، جهان‌بینی نهفته در درون متن را کشف و رابطه اثر ادبی و ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را تبیین می‌کند و بر این اساس استدلال می‌کند که بین درونمایه و ساختار معنادار رمان ابوالمعاطی با ساختار جامعه مصر، تطابق

وجود دارد. به نظر می‌رسد در عرصه نقد جامعه‌شناختی آثار ثروت اباظه، کار پژوهشی بسیار کمی وجود دارد و با توجه به بررسی‌های انجام گرفته، پژوهشی تحت عنوان تحلیل جامعه‌شناختی ساختارهای معنادار آثار ادبی ثروت اباظه با تکیه بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن در رمان قصر علی‌النیل یافت نشد.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری (مفهوم ساختار معنادار بر اساس نظریه گلدمن)

تحلیل جامعه‌شناختی، یکی از شاخه‌های مهم نقد و شیوه‌ای مؤثر در مطالعه متون ادبی است. جامعه‌شناختی ادبیات در اواخر قرن نوزدهم شکل گرفت و در قرن بیستم با آثار و اندیشه‌های جورج لوکاک به نقطه عطف خود رسید. بعد از لوکاک، لوسین گلدمن از شناخته‌شده‌ترین نظریه‌پردازان نقد جامعه‌شناختی به‌شمار می‌رود. گلدمن، دنباله‌رو نظریه‌های لوکاک بود و به دیدگاه او مطالبی افزود و نظریه‌ای ارائه داد که آن را «ساخت‌گرایی تکوینی» نامید. «ساخت‌گرایی تکوینی در مجموع، بررسی ساختار اجتماعی-تاریخی دوره‌ای است که در محتوای اثر ادبی به آن پرداخته می‌شود. برای انجام این روش گلدمن دو مرحله را معرفی می‌نماید؛ مرحله اول، دریافت نام دارد. فرایند «دریافت» یا «فهم» یعنی یافتن ساختارهای معنادار داخلی متن از طریق تحلیل عناصر موجود در آن، از جمله؛ شخصیت‌ها، زمان، مکان، موضوع، ترتیب رمان و غیره» (گولدمن، ۱۹۸۶: ۵۱). محقق در فرایند «دریافت» به توصیف انسجام درونی یک ساختار می‌پردازد. در مرحله دوم که «تفسیر» یا «تشریح» نامیده می‌شود، تلاش بر آن است تا ساختارهای معنادار داخلی متن به عنوان کلیت اثر ادبی در قالب ساختارهای بزرگ‌تر و خارج از متن هم‌چون سیاسی، اجتماعی، تاریخی و اقتصادی جامعه قرار داده شود» (عصفور، ۱۹۹۸: ۱۳۰). پژوهشگر در این عملیات به دنبال یافتن پیوندهای معنادار با ساختارهای فکری، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه است.

گلدمن معتقد است کلیه «رفتارهای انسانی، معنادار هستند یا بدین سو گرایش دارند، به عبارت دیگر همه انسان‌ها می‌کوشند تا اندیشه، عاطفه و رفتارشان را به صورت یک ساختار معنادار و منسجم در آورند» (گلدمن، ۱۳۹۸: ۱۷۸). در عرصه ادبیات نیز، خلق اثر ادبی خود «رفتاری معنادار» از جانب خالق اثر به‌شمار می‌رود و در واقع او تلاش دارد تا هماهنگ با جهان پیرامون خویش و مسائل به وجود آمده در آن و نسبت به کنش‌های جامعه یا گروهی که به آن وابستگی دارد، پاسخی معنادار ارائه دهد، بنابراین؛ دست به آفرینش ادبی می‌زند؛ چرا که نویسنده یا هنرمند غالباً در پی بهبود ساختار اجتماعی پیرامونش هست و متناسب با شرایط حاکم بر محیط اجتماعی اثری می‌آفریند که از لحاظ

شکل و محتوا متناسب با آن وضعیت مشخص است و بر اساس نظریه گلدمن می‌توان از آن به عنوان «ساختار معنادار» یاد کرد. از نظر گلدمن «فرم رمانی در واقع برگردان زندگی روزمره در عرصه ادبی است. میان فرم ادبی رمان و رابطه روزمره انسان‌ها با انسان‌های دیگر همخوانی دقیق وجود دارد» (همان، ۱۳۷۱: ۲۹)؛ براین اساس بین ساختار رمان و ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی ارتباط تنگاتنگی وجود دارد؛ در واقع رمان آفرینش جهانی تخیلی با شخصیت‌های خیالی بوده که ذهن پویای خالق اثر از جهان واقعی تأثیر پذیرفته و الگوبرداری کرده و این اثر ادبی حاصل ساختارهای ذهنی نویسنده می‌باشد؛ «رمان زاییده تخیل است و با واقعیت‌های زندگی که نه خیالی‌اند و نه ابتکاری در ماهیت متفاوت است اما با این حال عناصر متشکل رمان از واقعیت‌های زندگی گرفته شده و حقیقت‌مانند است» (میرصادقی، ۱۳۹۰: ۴۰۸). به عبارت دقیق‌تر طبق اندیشه گلدمن اثر ادبی محصول ساختار ذهنی طبقه و گروهی بوده که نویسنده به آن تعلق دارد؛ بنابراین هرچه ساختار اثر با ساختار گروهی که نویسنده به آن تعلق دارد انسجام دقیق و کامل‌تری داشته باشد ساختارهای معنادار متن بهتر جلوه می‌کند. بر این اساس مطابق روش گلدمن شایسته است که «نخست ساختارهای معنادار درونی اثر تعیین گردد، سپس همخوانی‌ها و پیوندهای معنادار با ساختارهای فکری، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زمانه جستجو گردد» (ایوتادیه، ۱۳۹۸: ۹۵).

۲. تحلیل جامعه‌شناختی ساختارهای معنادار رمان قصر علی النیل براساس نظریه

ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن

تحلیل جامعه‌شناختی در عرصه ادبیات، به بررسی تأثیر متقابل ادبیات و جامعه می‌پردازد؛ در این شیوه تحقیق، ارتباط رمان با وضعیت و دگرگونی‌های جامعه بررسی شده، چگونگی بازتاب هنرمندانه اجتماع در جهان تخیلی اثر ادبی، نقد و تحلیل می‌گردد. براساس اندیشه گلدمن اثر ادبی ساختاری معنادار و منسجم دارد و به همین دلیل می‌تواند گرایش‌های آگاهی جمعی گروه را به بالاترین درجه انسجام برساند. «خصلت جمعی آفرینش ادبی، حاصل آن است که ساختارهای جهان آثار با ساختارهای ذهنی برخی از گروه‌های اجتماعی هم‌خوانند و یا با آن‌ها رابطه درک‌پذیر دارند (گلدمن، ۱۳۷۱: ۳۲۱)؛ بنابراین در این رویکرد برای تحلیل و فهم بهتر اثر ادبی ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. براین اساس در مرحله نخست که «دریافت» نام دارد به فهم اثر و ساختارهای درونی آن می‌پردازیم و در مرحله بعد (تشریح) با قرار دادن این ساختارها در ساختار

فراگیر تاریخی شکل دهنده‌اش، آگاهی جمعی و جهان‌بینی نویسنده که برگرفته از ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی است، توصیف می‌گردد.

۱-۲. معرفی رمان

داستان با تصویری از «نیل» که نماد مصر و بیان‌گر عظمت تمدن چند هزار ساله آن است آغاز می‌شود. روایت داستان غالباً به شیوه سوم شخص و دانای کل بوده و گاهی نیز از نوع جریان سیال ذهن و به صورت مونولوگ داخلی بوده و آنچه را که در ذهن شخص می‌گذرد، به تصویر می‌کشد. این داستان مربوط به شخصیت‌هایی است که هر کدام به گونه‌ای مستقیم و غیرمستقیم با «سهر» در ارتباط و تعامل هستند.

۲-۲. خلاصه رمان

داستان با گفتگوی «وصفی» و «سلیمان» که برای تحصیل رشته مهندسی به اروپا رفته بود، حول محور تفاوت فرهنگ غرب و شرق آغاز می‌گردد. «وصفی» شخصیتی سرشناس و دارای وجهت اجتماعی و در مقابل؛ «سلیمان» حسود، طمع‌کار، منحرف و به تبع آن منفور است که غالب این انحرافات ریشه در فقر و دوران کودکی او دارد.

«احمدباشا» که از وجهت عمومی برخوردار می‌باشد، دختری دم‌بخت به نام «سهر» دارد. «سلیمان» با طمع به دست آوردن ثروت و مکنت عمویش «احمدباشا» دخترش را خواستگاری کرده، اما «سهر» با آرزوی ازدواج با «وصفی» به «سلیمان» بارها جواب منفی داده است. «سهر» شخصیتی است که نسبت به سنت‌ها و آداب و رسوم بی‌توجه بوده و با پسران ارتباط پنهانی دارد، لذا «وصفی» علی‌رغم تمایل و احساس علاقه نسبت به سهر، بنا به سفارش و توصیه مادرش با «هند» دختر «اسماعیل‌باشا» ازدواج می‌کند. این ازدواج ضربه روحی سنگینی به «احمدباشا» وارد کرده و باعث بیماری و خانه‌نشینی او می‌گردد. «سهر» نیز که در رؤیای ازدواج با «وصفی» به سر می‌برد با شنیدن این خبر دچار افسردگی و سرخوردگی شدید شده و علی‌رغم احساس و میل باطنی و علی‌رغم تنفر قلبی به «سلیمان» پاسخ مثبت می‌دهد.

در بخش دوم «سهر» که به ازدواج با «سلیمان» به‌اکراه رضایت داده، روایت‌گر تلخی‌های زندگی و احساس ناخوشایندی و عدم رضا پس از این ازدواج نامیمون است و شخصیت ضد قهرمان «سلیمان» هم‌چنان غرق در حرص و طمع و به دنبال کسب مقام، جایگاه و ثروت بیشتر و به منظور سوء استفاده از

جایگاه و مقام «وصفی» در تلاش برای برقراری ارتباط خانوادگی با او می‌باشد. این بخش از داستان با شعله‌ور شدن رابطه عاشقانه و پنهانی «وصفی» و «سهریر» هم‌چون روزهای جوانی به پایان می‌رسد.

بخش سوم با پیوستن مخفیانه احمد و هناء -حاصل ازدواج نامیمون «سلیمان» با «سهریر»- به حزب کمونیستی تا دستگیری و زندانی شدن احمد ادامه دارد. بخش پایانی داستان که مرحله پدیدار شدن واقعیات چهره دروغین و بزک‌شده «حزب» است، با بیداری درونی «احمد» و بازگشت او به دین اسلام شروع می‌شود و تمامی اعضای خانواده به‌ویژه «سهریر» و «سلیمان» پس از تجربه تلخ ازدواج ناموفق در این سال‌های طولانی، اکنون احساس آرامش می‌کنند؛ اما این احساس آرامش دیری نمی‌پاید و داستان با مرگ قهرمان داستان یعنی «سهریر» به پایان می‌رسد.

۲-۳. شخصیت‌پردازی و جهان‌نگری نویسنده

عنصر شخصیت از عناصر مهم و «محور افکار و اندیشه‌ها در داستان به شمار می‌رود» (غیمی‌هلال، ۱۹۷۷: ۵۶۲). نویسنده باورها، احساسات و اندیشه‌ها و به طور کلی «جهان‌نگری» خود که بازتاب ساختارهای فکری طبقات اجتماعی است را از زبان شخصیت‌ها بیان می‌کند. ثروت اباضه از طریق شخصیت‌پردازی و خلق رویدادهای داستانی اوضاع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جامعه مصر را با رویکرد رئالیستی در ساختار رمان ترسیم می‌کند. او از نزدیک شاهد مسائل و مشکلات جامعه مصر بوده و آن‌ها را اساس و شالوده کار خود در ساختار رمان قرار داده است. مضامینی هم‌چون «حس میهن‌پرستی»، «غرب‌گرایی و احساس بی‌هویتی» که در لایه‌های فکری طبقات اجتماعی جامعه مصر آثار آن مشهود می‌باشد، با شخصیت‌پردازی مستقیم و غیرمستقیم «وصفی» و «سلیمان» تصویرپردازی می‌شود. اباضه با شخصیت‌پردازی «احمد» و «هناء» و سایر شخصیت‌های اصلی و فرعی به توصیف اهداف و فعالیت‌های سیاسی احزاب چپ‌گرا می‌پردازد و جهان‌بینی خود را در لابه‌لای گفتگوها و مونولوگ‌ها پردازش می‌کند. شخصیت‌های رمان اباضه اگرچه افرادی انتزاعی و خیالی و آفریده ذهن نویسنده بوده؛ اما در واقع برگرفته از ساختارهای اجتماعی و جهان‌بینی حاکم بر ساختارهای ذهنی و «انعکاسی از رفتار، خصلت‌ها و عادت‌های افرادی است که در محیط زندگی او وجود دارند» (عبداللهیان، ۱۳۸۱: ۴۱۴). نویسنده به واسطه شخصیت‌ها در این رمان به طور کلی واقعیت‌های اجتماعی و مسائل و مشکلاتی که جامعه مصر با آن مواجه می‌باشد را ترسیم می‌کند.

۲-۴. تصویری کلی از ساختارهای فراگیر طبقات اجتماعی جامعه مصر در عصر نویسندگان

این موضوع در ابعاد ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و رابطه آن با ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی در جامعه مصر و خلق ساختارهای ادبی قابل بررسی است.

۲-۴-۱. ساختار سیاسی و اقتصادی

جامعه سنتی مصر سال‌های زیادی تحت سلطه اترک عثمانی با جهل، ظلمت، آداب و سنت‌های غلط دست و پنجه نرم می‌کند و استبداد، فقر و بیچارگی و حکمرانی ظالمانه، آن را به قهقرا برده‌است. در این میان اشغال مصر توسط فرانسه اتفاق می‌افتد و سه سال به طول می‌انجامد. پس از خروج فرانسه، توسط انگلیس اشغال و برهه‌ای طولانی به عنوان مستعمره انگلیس، اموال و ثروت آن چپاول و به تاراج می‌رود و موجبات نارضایتی مردم را فراهم می‌کند (صبری، ۱۹۹۶: ۱۴۱). عدم کفایت والیان پس از محمدعلی، سلطه اجانب و هم‌چنین آثار جنگ جهانی، بسیاری از فرصت‌های شغلی را از بین برده بود.

۲-۴-۲. ساختار اجتماعی و فرهنگی

همراه با سیطره نظامی غرب بر ممالیک اسلامی به‌ویژه مصر، علم، فرهنگ و اندیشه آنان نیز وارد این کشورها شد و فیما بین علوم نظری و اعتقادات و فرهنگ سرزمین‌های مستعمره با تمدن نوین غربی تقابل شدیدی به وجود آمد. در این برهه از زمان، مسائل و مشکلات نوظهوری از قبیل تغییر و تحول فرهنگی و تغییر تدریجی سبک زندگی و تقابل‌های اعتقادی و اندیشه‌ای پدید آمد و جامعه مسلمان سرتاپا سنتی مصر را با چالش جدیدی تحت عنوان «مدرنیته» مواجه کرد و «نسلی به وجود آورد که شکاف اخلاقی و روحی زیادی با گذشتگان خود داشت» (سفران، ۱۹۷۳: ۱۸۲). در این شرایط جدید احزاب و جریانات فکری جدیدی از قبیل کمونیستی^۱، فمینیستی^۲ و... با شعارهای به ظاهر جذاب تلاش دارند تا با ایجاد شبهه و هجمه به اعتقادات و باورهای دینی، اهداف و برنامه‌های خود را در متن جامعه رسوخ داده و آن را در ساختار فرهنگی جامعه نهادینه کنند. بنابراین ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه مصر همراه با بحران‌های اقتصادی و سیاسی با رویارویی «سنت‌گرایی» و «مدرنیته» چالش جدیدی را لمس می‌کند.

۲-۴-۳. رابطه ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی مصر با آفرینش‌های هنری و ادبی

جامعه مصر در این برهه از زمان در شرایط و وضعیت ناپایداری قرار دارد؛ هم فقر و شکاف طبقاتی

1. Communist

2. Feminist Theories

بیداد می‌کند، هم ظلم و بی‌عدالتی و استبداد و ناکارآمدی دستگاه حاکم و هم استعمار و استثمار و چپاول ثروت ملی توسط اجنبیان؛ از نظر اجتماعی و فرهنگی پدیده غرب‌زدگی و نزاع فی‌مابین «سنت‌گرایی» و «مدرنیته»، برده‌داری نوین زنان با عناوین دفاع از حقوق زنان و آزادی، ترویج سبک زندگی غربی، مقابله با مبانی اسلامی با نام مبارزه با خرافه‌پرستی و سنت‌گرایی، غلبه تفکر مادی‌گرایی و ماتریالیستی^۱ دنیای غرب و کالامحور و شیء‌واره شدن تمامی پدیده‌های پیرامون انسان، پدیده‌های غالب و نمونه‌هایی از ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی فراگیر جامعه مصر می‌باشد که سازنده ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی و شکل‌دهنده آگاهی جمعی در بستر حوادث و رویدادها می‌باشد؛ «آگاهی طبقاتی عبارت است از گرایش مشترک در احساسات، تمایلات و اندیشه‌های اعضای طبقه، گرایشی که براساس وضعیت اقتصادی و اجتماعی شکل می‌گیرد. میزان کسب آگاهی در انسان‌های مختلف متفاوت است و جز در نزد بعضی از افراد استثنائی به بیشینه خود نمی‌رسد» (گلدمن، ۱۳۷۶: ۲۰۷). در چنین شرایطی آرمان‌ها و احساسات مشترکی هم‌چون گرایش به برقراری «عدالت اجتماعی»، «حسن میهن‌دوستی»، «استقلال‌طلبی» و «مقاومت» در حداکثر آگاهی جمعی طبقات اجتماعی جامعه مصر شکل می‌گیرد؛ «جهان‌نگری نیز پدیده‌ای از آگاهی جمعی است که در ذهن اندیشه‌گر یا هنرمند به بیشینه روشنائی مفهومی می‌رسد» (همان: ۲۰۸)؛ پس با آفرینش هنری و ادبی به این جهان‌نگری‌ها انسجام، استحکام و پویایی بخشیده و در قالب ساختارهای ادبی و هنری به جامعه عرضه داشته‌اند. آنان با زبان شعر، قصه و رمان تلاش می‌کنند تا سطح بینش و آگاهی جمعی طبقات اجتماعی را ارتقاء داده و نسبت به عواقب فرهنگ ابتذال غرب هشدار دهند و حسن میهن‌دوستی و استقلال‌طلبی را تقویت کنند، همه این کنش‌ها و عکس‌العمل‌ها حکایت از یک مطلب دارد و آن، «پاسخی معنادار» به شرایط موجود است. براین اساس میان ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر و ساختار آفرینش‌های هنری و ادبی ارتباط دیالکتیکی برقرار می‌باشد؛ یعنی از یک سو آگاهی طبقاتی براساس وضعیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی شکل می‌گیرد و نیز آگاهی‌های جمعی شکل‌دهنده جهان‌نگری‌ها بوده و از سویی دیگر «اندیشه‌گر یا هنرمند جهان‌نگری را در آثار خود بیان می‌کند» (همان)؛ یعنی این آگاهی جمعی و جهان‌نگری‌ها منتج به آفرینش ادبی می‌گردد و خلق این آثار به نوبه خود، انسجام‌بخش جهان‌نگری‌ها و ارتقاءبخش آگاهی‌های جمعی می‌باشد؛ پس

میان آن‌ها رابطه دیالکتیک و دوسویه برقرار است.

۲-۴-۴. رابطه آفرینش‌های هنری ثروت اباظه با ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی

ثروت اباظه نیز هم‌چون سایر نویسندگان، نسبت به درد و رنج‌های جامعه خویش آگاه بوده و از بی‌عدالتی، استبداد و سوء مدیریت رنج می‌برد. او نمی‌تواند نسبت به این امور بی‌تفاوت بوده؛ پس دست به آفرینش هنری می‌زند تا از طریق هنر داستان‌نویسی این آسیب‌های گریبان‌گیر جامعه خویش را به تصویر بکشد و مردم را نسبت به آن‌ها آگاه کند؛ او عالمانه و هنرمندانه دردهای جامعه را در قالب شخصیت‌ها، رویدادها و گره‌افکنی‌ها به تصویر می‌کشد و گام به گام با شخصیت‌های داستان پیش می‌رود تا بتواند در ضمن آن، راه‌حل‌ها و درمان دردهای مزمن جامعه خود را بیان کند. او با در نظر گرفتن شرایط روز، رمان را بهترین راه ارتباط با مردم، آگاهی‌بخشی به آنان و انعکاس دغدغه‌های جامعه یافت. توسعه کمی مدارس، مهاجرت و اعزام دانشجویان به اروپا، تأسیس چاپخانه‌های مدرن و به تبع آن افزایش کمی آثار مکتوب (کتاب، نشریات و مجلات) از عوامل بالا رفتن سطح عمومی دانش مردم و روی آوردن آنان به ادبیات داستانی است. حضور نیروهای خارجی استعمارگر و سردمداران منفعت‌طلب که مردم را تحت فشار قرار می‌دادند و نیز بحران‌های اقتصادی حاصل از جنگ و استعمار و ضعف ساختار مدیریتی، شکل‌دهنده آگاهی‌های جمعی در ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر و از عوامل برانگیزنده این نویسنده در جهت خلق آثاری بود که نزدیک‌ترین پیوند را با زندگی مردم داشته باشد. «انتخاب شیوه واکنش و قالب مناسب، خود تابعی از شرایط حاکم بر جامعه می‌باشد؛ بنابراین، وقتی نویسنده شرایط محیط خود را در نظر می‌گیرد و اثری می‌آفریند که هم فرم و هم محتوای آن متناسب با ساختار محیطی است که این فرم در درون آن تکامل یافته» (همان، ۱۳۷۱: ۲۹-۲۸)، می‌توانیم به نظر گلدمن از آن به‌عنوان «ساختار معنادار» یاد کنیم. بر اساس این تعریف با توجه به شکل و قالب، مضامین و محتوای آثار ثروت اباظه به‌ویژه قالب رمان و پرداختن نویسنده به مسائل حادّ جامعه آن روز مصر از قبیل مبارزه با استعمار و تقویت حسّ ناسیونالیستی، مبارزه با بی-هویتی و غربزدگی و معرفی اسلام به عنوان عامل امنیت و استقرار و راه نجات، پرداختن به مشکلات طبقه متوسط و کشاورزان و کارگران، فقر و شکاف طبقاتی، انحرافات اخلاقی، فساد اداری و در نهایت ارائه راه‌حل‌های فردی و اجتماعی برای هر یک از این آسیب‌ها در ضمن حوادث داستان، می‌توان از خلق این آثار داستانی توسط ثروت اباظه به‌طور کلی به عنوان «ساختار معنادار» و پاسخی معنادار به شرایط موجود نام برد. در ذیل به بررسی و تحلیل بازتاب نمونه‌هایی از این ساختارها در

جهان داستان و رابطه آن با ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر می‌پردازیم.

۲-۴-۱. جریانات فکری روشنفکران اباضه در ساختار رمان و ساختار فراگیر جامعه مصر

یکی از جریانات فکری که در پایان قرن نوزدهم از شام توسط روشنفکران مسیحی وارد مصر شد، جریانات چپ‌گرا تحت عنوان «الاشتراکیه» بود. «سوسیالیسم تا قبل از حکومت عبدالناصر به عنوان یک نوع اندیشه، در بافت فکری مصریان وجود داشت که توسط افرادی مخفیانه تبلیغ می‌شد و به شدت تحت تعقیب دولت وقت بین سال‌های ۱۹۰۹ تا ۱۹۱۹ قرار می‌گرفت و عاقبتی هم‌چون زندان و تبعید به دنبال داشت و روزنامه‌ها و مجلات‌شان توقیف گردید» (یاسین، ۲۰۱۱: ۱۷).

این جریان فکری حامل شعارهایی از قبیل آزادی، عدالت اجتماعی، اقتصاد ضد سرمایه‌داری و توجه به طبقه کارگری بود؛ افکار و آراءشان مبهم و شعارگونه و همراه با دعوت به مبارزه بود و در عمل هیچ برنامه اساسی نداشت. براین اساس می‌توان تصویر این جریان فکری را در ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر مشاهده کرد که در ساختار ذهنی ثروت اباضه و به تبع آن در ساختار رمان «آگاهانه» بازتاب یافته‌است. در اثبات این مطلب می‌توان به مقالات اباضه در نقد حزب چپ و «الاشتراکیه» در مجله «الجمهورية» اشاره کرد که به صورت هفتگی به موضوع کمونیسم می‌پرداخت. او هم‌چنین در مصاحبه‌ای در مورد حزب چپ‌گرای مصر می‌گوید: «آنچه حزب چپ قبل از انقلاب به مصر ارائه کرد، الحاد، براندازی و تخریب ارزش‌های اخلاقی و اسلامی بود. آنان وطن‌پرستی و حس میهن‌دوستی و نیز دین را نوعی افیون می‌شمردند و مردم را به الحاد و بی‌دینی دعوت می‌کردند» (عبدالله، ۱۹۷۷: ۱۱)؛ بر این اساس «الحاد»، «براندازی»، «تخریب ارزش‌های اخلاقی و دینی» اهدافی - است که در پشت پرده ساختار این جریانات فکری وجود دارد و اندیشه‌مندانی هم‌چون اباضه نسبت به آن آگاهی دارند. جریان کمونیستی و مارکسیستی از جمله موضوعاتی بوده که از ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی در ساختار رمان «فَصْرٌ عَلَى النَّيْلِ» اباضه بازتاب یافته و او با شخصیت‌پردازی افرادی هم‌چون «احمد»، «فوزی» و «فؤاد» به آن می‌پردازد: «الْأَدْمِيُّونَ هُنَاكَ لَا قِيَمَةَ لَهُمْ.. الْإِنْسَانِيَّةُ الَّتِي يَتَغَنَّى بِهَا الْمَذْهَبُ لَوْجُودَ لَهَا عَلَى الْإِطْلَاقِ.. هُنَاكَ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْإِنْسَانِيَّةُ.. كُلُّ مَا يَتَغَنَّوْنَ بِهِ مِنْ حُقُوقِ الْإِنْسَانِ كَلَامٌ أَجُوفٌ لَا تَطْبِيقَ لَهُ» (اباضه، ۱۹۷۷: ۱۶۴). از نظر ثروت اباضه، انسان و انسانیت در نزد این احزاب هیچ جایگاهی ندارد (الْأَدْمِيُّونَ..). و آنچه آنان از حقوق انسان بر زبان جاری می‌کنند، کلامی پوچ بوده و وجود خارجی ندارد. ثروت اباضه در عبارت «الْإِنْسَانِيَّةُ الَّتِي..» از زبان فؤاد به جای واژه «يَتَغَنَّى» واژه «يَتَعَنَّى» را به کار می‌برد که در این جا دارای بار معنایی ویژه‌ای است؛ «تَغَنَّى» از ریشه «غ-

ن-ی» به معنای خواندن با صدای کشیده، زیبا، نازک و آواز طرب‌انگیز (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۱۳۶). این واژه در معجم الوسیط به معنای «تَرْتَمُّ بِالْكَلامِ الْمَوْزُونِ وَبِالشَّعْرِ» آمده است (الزیت، ۱۹۶۰: ۶۶۵). بر این اساس در این عبارت «الْإِنْسَانِيَّةُ الَّتِي يَتَغَنَّى بِهَا...» یعنی شعار «انسانیت» که حزب آن را با صدای بلند، زیبا و جذاب جلوه می‌دهد و آن را شعرگونه می‌سراید، هیچ‌گونه وجود خارجی ندارد و همچنین استفاده از این واژه به جای واژه «يَعْتَقِدُ» بدین معنی است که «حزب» نسبت به این شعارها هیچ اعتقاد قلبی ندارد. از نظر نویسنده، «حزب» در ظاهر شعارهای جذاب و دلنشینی دارد: «إِنَّ لِلْمَذْهَبِ أَلْفَاظاً خُلُوةَ الرِّينِ، سَرِيعَةً التُّفُؤْذِ إِلَى الْإِحْسَاسِ» (أباطه، ۱۹۷۷: ۲۱۹)؛ مفاهیم و شعارهایی از قبیل «آزادی»، «عدالت» که به آسانی در دل جوانان رخنه می‌کند؛ اما در باطن، هیچ جایگاه و ارزشی برای «انسان» قائل نیست و مردم را هم‌طراز گوسفند می‌داند: «أَلَيْسَ الْقَطِيعُ هُوَ الشَّعْبُ الَّذِي يُرِيدُ الْمَذْهَبُ لَهُ الْعَدَالَةَ» (همان)؛ مفاهیمی هم‌چون «آزادی»، «عدالت»، «انسانیت» و... از جمله مضامینی است که در ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر در عصر نویسنده و از زبان افراد مختلف بسیار شنیده می‌شود؛ فومیل لیب سردبیر مجله «المصور» در مصاحبه‌ای حول محور شعارهای فریبنده حزب کمونیست و فریب جوانان و ساده‌اندیشان می‌گوید: «انتشار افکار مارکس در بین جوانان و ساده‌اندیشان بیان‌گر میزان استقبال آنان از «حزب» در جامعه مصر است؛ کسانی که فریب کلمات فریبنده و اهداف زیبا و آینده‌رؤیایی را خوردند و اگر چنان‌چه اخیراً نقش تخریبی حزب کمونیست در مصر آشکار نمی‌گشت، فریب-خوردگان از خواب غفلت بیدار نمی‌شدند» (عبدالله، ۱۹۷۷: ۱۵)؛ موضوع حزب و اهداف و برنامه‌های آشکار و پنهان آن، یکی از موضوعات عمده‌ای است که بخش قابل ملاحظه‌ای از رمان *قصر علی النیل* اباطه را به خود اختصاص داده و دلالت بر ارتباط میان ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی و ساختار ذهنی نویسنده و خلق رمان دارد.

۲-۴-۲. دین‌مداری در ساختار رمان و رابطه آن با ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی

جامعه مصر

ساختار اجتماعی و فرهنگی و به تبع آن ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر بر اساس مبانی دینی و تعالیم اسلامی بنیان نهاده شده است. بنابراین مفاهیمی هم‌چون «آزادی»، «عدالت»، «انسانیت»، «کرامت» و... ارزش‌هایی هستند که در ساختارهای ذهنی جامعه مصر ریشه دوانیده و برخاسته از «جهان‌نگری» طبقات اجتماعی می‌باشد. برپایی جامعه‌ای برپایه نظام الهی در لایه‌های

مختلف و اقامه عدل الهی در بستر جامعه، آرمان‌ها و ایده‌آل‌های طبقات اجتماعی و به بیانی دیگر همان «جهان‌نگری» نویسنده بوده که در ساختار رمان و در لابه‌لای گفتگوها و مونولوگ‌ها از زبان شخصیت‌های داستان بیان می‌شود. ثروت اباضه در مقابل جریان الحادی چپ‌گرا و کمونیستی، تصویری از «اسلام» ترسیم می‌کند؛ تنها مکتب و نظامی که در آن «ارزش‌های انسانی» به معنای واقعی کلمه وجود دارد: «سَأْتَرُكُمْ بَعْدَ أَنْ أَلْقَى عَلَيْكُمْ نَحْيَةَ الْإِسْلَامِ، دِينَ الْمَشُورَةِ وَ دِينَ الْأَمْنِ وَ الْإِسْتِقْرَارِ» (اباضه، ۱۹۷۷: ۱۶۴)؛ نویسنده در این مجال برای تبیین جهان‌نگری با تبحر و زبردستی، «آگاهانه» از هنر «بینامتنیت» قرآنی بهره می‌گیرد تا با استفاده از ارجاع به متن غایب، مفاهیم مورد نظر خود را در اعماق قلب مخاطب بنشانند؛ عبارت «أَلْقَى عَلَيْكُمْ نَحْيَةَ الْإِسْلَامِ» برگرفته از آیه «أَوَلَيْكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةُ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا نَحْيَةً وَسَلَامًا» (فرقان/۷۵) و از نوع بینامتنیت متوازی بوده که در توصیف بهشت برین و پاداش صابرین در قرآن کریم آمده است. اباضه در ادامه به تبیین و توصیف «اسلام» می‌پردازد و از زبان «فؤاد» بیان می‌کند که این دین بر اساس «آزادی» بنیان نهاده شده: «الْحُرِيَّةُ أَسَاسُ النَّظَامِ الَّذِي أَقَامَهُ اللَّهُ» (همان: ۲۱۵)؛ واژه‌های «الحرية»، «النظام»، «أقام» همگی در مقابل مفاهیم «آزادی»، «حزب»، و «تأسیس» آمده که توسط نویسنده به عنوان یک جایگزین برای این مکاتب معرفی می‌گردد. نظامی که از جانب «الله» تشریح شده و بهترین جایگزین می‌باشد. همان خدایی که به «انسان» آزادی اندیشه و عمل می‌دهد: «إِنَّ اللَّهَ أَعْطَى عَبْدَهُ حُرِّيَّةَ التَّفَكُّرِ وَالْعَمَلِ» (همان)، برخلاف سایر مکاتب که بر اساس هوی و هوس و امیال گروهی از انسان‌ها (حزب) طرح‌ریزی شده و در برگیرنده مصالح و منافع آن‌ها است. مفاهیم ارزشمندی هم‌چون «آزادی»، «عدالت»، «انسانیت» و «اقامه عدل الهی» همان «آرمان‌ها» و «ایده‌آل‌ها»ی مطلوب و مورد نظر نویسنده است (جهان‌نگری) که در ساختار جامعه رنگ باخته و او تلاش دارد تا با خلق اثر و در دنیایی تخیلی این «ساختارهای معنادار» را حیاتی دوباره بخشد. انتخاب قالب رمان که برای نویسنده امکان تفصیل در جزئیات و بیان جهان‌نگری با زبان هنری را فراهم می‌آورد با توجه به گسترش سطح دانش عمومی جامعه و گسترش فرهنگ مطالعه به ویژه گرایش عمومی مردم به خواندن نشریات و مجلات و هم‌چنین استقبال از ادبیات داستانی که در این عصر صبغه رئالیستی به خود گرفته، شیوه مناسب و زیبایی است که ثروت اباضه برای انسجام‌بخشی به آگاهی جمعی و بیان جهان‌نگری طبقات اجتماعی از آن بهره می‌برد.

۲-۴-۳. تقابل با افکار ضد دینی و بی هویتی فرهنگی و غربزدگی

یکی از جریانات فکری که ثروت اباضه در داستان‌هایش به آن می‌پردازد، مسئله غربزدگی و بی‌هویتی و سکولاریزه شدن جامعه است که با حمله نظامی استعمارگران و به دنبال آن تهاجم فرهنگی در جامعه مصر رخنه کرد. پدیده‌ای که در پی اختلاط با جوامع غربی پدیدار گشت و جامعه را به سمت مادی‌گرایی، لذت‌جویی، بی‌هویتی و ترویج بی‌بندوباری سوق داد. «زنان حجاب را کنار نهادند.. و فرهنگ برهنگی به تدریج در جامعه نهادینه شد و مردم به آن عادت کردند» (امین، ۲۰۱۲: ۲۳). در چنین شرایطی ثروت اباضه با استفاده از هنر داستان‌نویسی با این جریانات الحادی مقابله می‌کند و با روشنگری حقیقت پشت‌پرده آنان را آشکار می‌سازد. او در گفتگوی «وصفی» با «سلیمان» در رمان *قَصْرُ عَلَى النِّیلِ* این پدیده اجتماعی را برای مخاطب ترسیم می‌کند: «الْحَرِیمُ عِنْدَكَ وَ عِنْدَ الرَّجَعِیِّنِ أَمْثَالُكَ نِسَاءٌ مُحَبَّبَاتٌ یَضَعْنَ عَلَیْ وَجُوْهِهِنَّ السِّتَارَ الْأَسْوَدَ.. أَمَّا النِّسَاءُ فِی أَرْوَبَا فَأَدَاةٌ نَافِعَةٌ» (اباضة، ۱۹۷۷: ۶-۸). نویسنده در این گفتگو آثار غربزدگی «سلیمان» را به‌خوبی ترسیم کرده و نوع نگاه به «زن» از منظر اندیشه آنان را بیان می‌کند؛ «زن» از نگاه آنان موجودی است که در شئون مختلف اجتماع بدون هیچ‌گونه محدودیتی هم‌پای مردان حضور فعال دارد. از نگاه غرب‌گرایان حجاب مانع سودمند بودن «زنان» می‌باشد. کلماتی مانند «النساء» در مقابل «حریم»، «الرجعیین» (عقب‌مانده) در مقابل «تجددگرایی»، «نساء محببات» (محدودیت) در مقابل آزادی، «السِّتَارُ الْأَسْوَدُ» (در بند حجاب بودن به ویژه واژه «سیاه» که خود دارای بار معنایی منفی بوده و دلالت بر سیاه‌بختی و گرفتاری دارد) در برابر برهنگی و آزادی در پوشش، (أَقْوَى وَ أَنْفَعُ) یعنی کارآمد و از دیدگاه اقتصادی سودمند و دارای شغل و درآمد هم‌چون مردان و به تبع آن غیر وابسته به همسر که همگی از دیدگاه ماتریالیستی و سرمایه‌داری غرب دلالت بر جامعه «مدرنتیه» غربی و توسعه و پیشرفت دارد و در مقابل جامعه دینی که گویا گرفتار سنت‌ها بوده و «زن» در آن آزاد نیست و کارآمدی اقتصادی ندارد و همگی این‌ها در نظر «سلیمان» از عوامل عقب‌ماندگی جامعه شرقی در برابر توسعه و پیشرفت ظاهری جامعه غربی است. ثروت اباضه از زبان «وصفی» به نقد این پدیده می‌پردازد و در پاسخ «سلیمان» که نسبت به «سودمند» بودن زنان در جامعه مصر با لحنی تمسخرآمیز می‌گوید: منظور تو (زنان) در پخت‌وپز و بچه‌آوری و.. (سودمند هستند؟!) او با لحنی قاطع می‌پرسد: «وَهَلْ هَذَا قَلِيلٌ؟ أَلَيْسُوا هُمْ رِجَالُ الْعَدَّةِ؟» (همان) و در ادامه با اسلوب بلاغی استفهام «سلیمان» را وادار به اقرار می‌کند که خود او نیز_ اگر به‌کنه مطلب نیک بیاندیشد_ چنین رابطه بی‌قید و بندی را نمی‌پذیرد: «أَتَرْضَى لِابْنَتِكَ، أَوْ لِرَوْحَتِكَ أَنْ تَكُونَ صَدِيقَةً لِرَجُلٍ؟»

أَتَرْضَى أَنْ تَخْطُبَ وَاحِدَةً تَعْرِفُ أَهْمًا كَانَتْ تَلْتَقِي بِأَخْرَ؟» (همان) و به او می‌فهماند که این نوع از «آزادی» در ارتباطات زناشویی و بنیان خانواده تأثیرات مخربی داشته: «الرَّجُلُ أَيْضاً سَيَفْقِدُ لَذَّتَهُ بِالْمَرْأَةِ فِي زَوْجَتِهِ مَا دَامَ يَلْتَقِي بِالنِّسَاءِ فِي الطَّرِيقِ وَ فِي الْعَمَلِ» (همان) و جامعه آن را بر نمی‌تابد: «فَكُلُّ مَا قَبْلَ الزَّوْجِ لَا نَعْتَرِفُ بِهِ نَحْنُ الشَّرْقِيِّينَ» (همان). نویسنده با هوشمندی و ظرافت خاص با استفاده از اسلوب استفهام و گرفتن «اقرار» از زبان «سلیمان»، تفاوت فرهنگ غرب و جامعه مصر را گوشزد می‌کند و ناپسند بودن این گونه روابط غیراخلاقی را به مخاطب می‌فهماند. ثروت اباضه با این گفتگو تلاش می‌کند تا افکار و احساسات و اندیشه خود را - که در واقع بر اساس نظریه گلدمن برخاسته از ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی است - بیان کند. ثروت اباضه تلاش دارد تا از طریق داستان این نوع نگرش را تبیین کند؛ بنابراین ضمن ارائه تصویری از فرهنگ ابتدال و «کالامحور» غربی، به پررنگ کردن ارزش‌های دینی و ملی می‌پردازد. در اندیشه او تمدن و فرهنگ دینی «غنی‌تر» از فرهنگ غربی می‌باشد. «زن» در نگاه غربی «ابزاری» برای شهوت‌رانی مردان و «کالایی» در خدمت نظام سرمایه‌داری است، اما در نگاه دینی، او گوهری بی‌بدیل بوده: «إِنَّا نَحْنُ هُنَا نَحَرِّمُ الْمَرْأَةَ أَكْثَرَ مِمَّا يَحَرِّمُهَا الْغَرِبِيُّونَ، نَحْنُ نَرَاهَا جَوْهَرَةً» (همان) که از «کرامت انسانی» برخوردار هست.

نوع نگاه به «زن» و آزادی‌های او در جامعه غربی و جامعه مصر و جدال میان «مدرنیته» و «سنت‌گرایی» ساختارهای معنادار فراگیری هستند که در آگاهی طبقاتی و ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر تکوین یافته و ثروت اباضه به این ساختارهای دلالت‌گر با آفرینش دنیای خیالی رمان و با خلق شخصیت‌های خیالی انسجام بخشیده‌است؛ براین اساس میان ساختارهای جهان رمان با ساختارهای ذهنی کارپرداز ابرپردی یعنی طبقات اجتماعی جامعه مصر رابطه درک‌پذیری وجود دارد.

۲-۴-۴. پدیده فقر فرهنگی

«فرهنگ» اساس، هویت و موجودیت یک جامعه است که اگر دستخوش تغییر و انحراف گردد، ارزش‌ها و آرمان‌ها و مسیر حرکت جامعه دچار دگرگونی و اضمحلال خواهد شد. «فقر فرهنگی» باعث می‌شود تا فرد و جامعه به سادگی از هویت و ماهیت اصیل خویش دور شده و در فرهنگ مهاجم مستهلک شود. جوامع اسلامی از جمله «مصر» پس از دوران طلایی جهان اسلام به تدریج از فرهنگ اصیل فاصله گرفته و به «فقر فرهنگی» مبتلا گردیدند که زمینه‌ساز نفوذ و سیطره فرهنگ غربی و به دنبال آن موجبات تسلط همه جانبه اجانب را فراهم آورد. یکی از پدیده‌های «فقر فرهنگی» باورها و

سنت‌های غلط همراه با خرافه بوده که جامعه مصر از آن رنج می‌برد و برخاسته از جهل و بی‌سوادی و عدم آشنایی و فهم دقیق مبانی والای اسلامی بوده و این موارد باعث شد تا «جامعه مصر به‌ویژه زنان و جوانان به آسانی پذیرای فرهنگ غربی شوند و سر تسلیم در برابر آن فرود آورند» (أبونجم، ۱۹۹۴: ۴۹۲). «فقر فرهنگی» در ساختار اجتماعی و به تبع آن در ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه سنتی مصر و آگاهی جمعی آنان در اشکال مختلفی از جمله گفتار مردسالاری، خشونت و بی‌توجهی به زنان، تبعیت از سنت‌های غلط برجای مانده از نیاکان و... قابل مشاهده است که در ساختار رمان اباضه بازتاب یافته و می‌توان به مصادیقی از آن اشاره کرد. مصادیقی از قبیل احساس بی‌هویتی و شیفتگی شخصیت «سلیمان» به فرهنگ غرب: «عندنا فی اروپا...» (أباطه، ۱۹۷۷: ۵۶) به نحوی که خود را اروپایی می‌داند (عندنا..)، و یا چون تحصیل کرده اروپا است: «أنا رجلٌ مُتعلِّمٌ فی اروپا و لا أحبُّ هذه الهمة» (همان: ۸۴)؛ پابندی به ارزش‌ها را وحشی‌گری می‌نامد و خودباختگی و خودتحقیری (عادات سخیفة.. الرجعیین) و هجوم به ارزش‌ها (ثائر علی الثقالید) در نزد او، گرایش شخصیت «احمد» و سایر جوانان به احزاب کمونیستی و حتی گونه‌های مختلف «فقر اقتصادی» هر یک به گونه‌ای و از زوایایی محصول «فقر فرهنگی» می‌باشد که نویسنده در جهان رمان بدان پرداخته است.

ثروت اباضه همواره در پی بیداری جامعه اسلامی و آگاهی‌بخشی و به بیانی دیگر رساندن جامعه به سطح «بیشینه آگاهی ممکن» بوده تا با خودشناسی و چنگ‌زدن به ارزش‌های اصیل و بازگشت به خودباوری، به «غنا فرهنگی» سابق جهان اسلام دست یابند و از زیر سلطه اجانب به‌ویژه «سلطه فرهنگی» آنان رهایی یابند؛ بنابراین «آگاهانه» ساختار رمان را برای انسجام‌بخشی به آگاهی طبقاتی و بیان جهان‌نگری انتخاب می‌کند. «در واقع ثروت اباضه در داستان‌هایش به دنبال بازتاب مشکلات جامعه مدرن است و در هر داستان و یا رمان گونه‌هایی از آن را به تصویر می‌کشد» (حسانین، ۲۰۱۳: ۶۸۵).

۳. نتیجه‌گیری

نویسنده به عنوان یک روشنفکر و نماینده گروه و طبقه متوسط جامعه مصر که از درد و رنج و مسائل جامعه خود آگاه است، نه تنها منفعل نیست؛ بلکه تلاش می‌کند تا با استفاد از هنر داستان‌نویسی و به‌واسطه شخصیت‌آفرینی و خلق رویدادهای خیالی، تصویری از واقعیت‌های جامعه (آنچه هست) ترسیم و با نگاهی تیزبینانه نقد نماید تا اعضای طبقه‌ای که به آن تعلق دارد را به (آنچه باید باشد) برساند. او با گنجاندن مصادیق آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی و یادآوری ارزش‌های اصیل فراموش

شده در داستان با شیوه‌ای هنرمندانه تلاش نموده تا مردم را نسبت به این آسیب‌ها و عواقب خطرناک کم رنگ شدن و یا فراموشی ارزش‌های اصیل جامعه آگاه کند و سطح آگاهی و بینش جامعه‌ای که دچار روزمرگی شده را از این طریق ارتقاء و به سمت وضعیت مطلوب سوق دهد. اباطه با آفرینش رمان توانسته به خوبی تصویری گویا از جامعه مصر ارائه دهد؛ براین اساس همان‌گونه که نویسنده از ساختارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی طبقه‌ای که به آن تعلق دارد، متأثر بوده؛ به همین میزان ساختارهای معنادر جامعه در آثار او به شیوه‌ای هنرمندانه و آگاهانه بازتاب یافته‌است. بنابراین؛ خلق رمان توسط ثروت اباطه در واقع پاسخی معنادر به شرایط موجود جامعه مصر در عصر نویسنده می‌باشد و او تلاش دارد تا با آفرینش این اثر هنری به تناسب کنش‌های جامعه خود، پاسخ و واکنش مناسبی داشته‌باشد. جهان تخیلی داستان با شخصیت‌های خیالی حاصل ساختارهای ذهنی نویسنده بوده که از جهان واقعی تأثیر پذیرفته و الگوبرداری کرده‌است؛ بنابراین میان ساختار رمان نویسنده و ساختارهای ذهنی طبقات اجتماعی جامعه مصر ارتباط تنگاتنگی وجود دارد و به عبارت دقیق‌تر میان ساختار اثر و ساختار گروه و طبقه‌ای که نویسنده به آن تعلق دارد، انسجام دقیق و کاملی وجود دارد.

منابع عربی

- قرآن کریم (۱۳۸۰ش). ترجمه مکارم شیرازی. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- أباطة، ثروت (۲۰۲۰م). آدم الجديد؛ القاهرة: مؤسسه هندای.
- أباطة، ثروت (۲۰۱۹م). ثم تشرق الشمس؛ القاهرة: مؤسسه هندای.
- أباطة، ثروت (۱۹۷۷). قصر علی النيل؛ قاهره: دارالنهضة مصر للطبع و النشر.
- أباطة، ثروت (۲۰۲۰م). لمحات من حياتي (سيرة شبه ذتية)؛ القاهرة: مؤسسه هندای.
- أبونجم، يوسف (۱۹۹۴م). «المجتمع المصري من خلال «قاموس العادات و التقاليد و التعابير المصرية» لأحمد أمين»؛ المشرق، السنة الثامنة و الستون، صص ۴۶۹-۵۰۰.
- أمين، أحمد (۲۰۱۲م). حياتي؛ القاهرة: مؤسسه هندای للتعليم والثقافة.
- حسانين، عطية محمود محمد (۲۰۱۲م)، «الواقعية في قصص ثروت أباطة القصيرة»؛ المجلة العلمية لكلية الآداب، القاهرة. صص ۶۷۹-۷۸۱.
- الزيات، احمد حسن و ديگران (۱۹۶۰م). المعجم الوسيط؛ استانبول: المكتبة الإسلامية للطباعة و النشر.
- سفران، ناداف (۱۹۷۳م). بحث في المجتمع السياسي: دراسة في التطور الفكري و السياسي في مصر؛ القاهرة:

دارالشروق.

صبري، محمد (۱۹۹۶م). تاریخ مصر من محمد علي الى العصر الحديث؛ القاهرة: مكتبة مدبولي.

عبدالله، مصطفى (۱۹۷۷م). «ماذا فعل اخوان ماركس بمصر (حقائق وكلام حول اليسار)»؛ الجديد، العدد ۱۲۵، صص ۱۰-۱۷.

عصفور، جابر (۱۹۹۸م). نظريات معاصرة؛ القاهرة: مكتبة الاسرة.

غنيمي هلال، محمد (۱۹۹۷م). النقد الأدبي الحديث؛ القاهرة: دار نخضة مصر للطباعة و النشر و التوزيع.

غولدمان، لوسيان و آخرون (۱۹۸۶م). البنيوية التكوينية والنقد الأدبي؛ ط ۲، بيروت: مؤسسة الأبحاث العربية.

ياسين، عبد القادر (۲۰۱۱م). الحركة الشيوعية المصرية (الجزء_القسمات_المال)؛ القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۰۸ق). لسان العرب؛ ج ۵، ۱، بيروت: دار احياء التراث العربي.

ايوتاديه، ژان (۱۳۹۸ش). جامعه شناسی ادبیات و بنیانگذاران آن؛ درآمدی بر جامعه شناسی ادبیات، ترجمه چاپ چهارم، تهران: نقش جهان.

عبداللهیان، حمید (۱۳۸۱). شخصیت و شخصیت پردازی در داستان معاصر؛ تهران: آفتاب.

کیانی، حسین (۱۴۰۰). «از ساختار معنادار رمان العوده إلى المنفى اثر «أبوالمعاطی أبو النجاء» تا ساختار جامعه مصر»؛ نقد ادب عربی، دوره ۱۲، شماره ۲۳، صص ۲۵۵-۲۸۸.

<https://doi.org/10.29252/jalc.2022.225307.1085>

گلدمن، لوسین (۱۳۷۱). جامعه شناسی ادبیات (دفاع از جامعه شناسی رمان)؛ ترجمه محمد جعفر پوینده. تهران: هوش و ابتکار.

گلدمن، لوسین (۱۳۷۶). جامعه فرهنگ ادبیات؛ گزیده و ترجمه محمد جعفر پوینده، تهران: چشمه.

گلدمن، لوسین (۱۳۹۸). روش ساخت گرای تکوینی در جامعه شناسی ادبیات؛ درآمدی بر جامعه شناسی ادبیات، ترجمه محمد جعفر پوینده، چاپ چهارم، تهران: نقش جهان.

موسوی اصل، سید مهدی (۱۳۸۷). «فقر و بهداشت روانی از دیدگاه دین و روان شناسی»؛ روان شناسی و دین، شماره ۴، صص ۸۹-۱۱۶.

میرصادقی، جمال (۱۳۹۰). ادبیات داستانی؛ تهران: سخن.

References

Holy Quran (2001). Translated by; Makarem Shirazi. Tehran: Islamic history and knowledge book (In Arabic).

- Abaza, S. (2020). New Adam; Cairo: Hindawi Foundation (In Arabic).
- Abaza, S. (2019). Then the Sun Rises; Cairo: Hindawi Foundation (In Arabic).
- Abaza, S. (1977). Palace on the Nile, Cairo: Dar Al-Nahda Misr for Printing and Publishing (In Arabic).
- Abaza, S. (2020). Glimpses of my life (semi-autobiography); Cairo: Hindawi Foundation (In Arabic).
- Abu Najm, Y. (1994). "Egyptian society through the "Dictionary of Egyptian Customs, Traditions, and Expressions" by Ahmed Amin." Al-Mashreq Newspaper, Vol. 68. pp. 469-500 (In Arabic).
- Amin, A. (2012). My life; Cairo: Hindawi Foundation for Education and Culture (In Arabic).
- H. A. (2012). "Realism in Sarwat Abaza's Short Stories"; Scientific Journal of the Faculty of Arts, Cairo. pp. 679-781. (In Arabic).
- Al-Zayat, A. (1960). Intermediate dictionary; Istanbul: Islamic Library for Printing and Publishing (In Arabic).
- Safran, N. (1973). Research into political society: a study of intellectual and political development in Egypt. Cairo: Dar Al-Shorouk (In Arabic).
- Sabry, M. (1996). The history of Egypt from Muhammad Ali to the modern era; Cairo: Madbouly Library (In Arabic).
- Abdullah, M. (1977). "What did the Marx Brothers do in Egypt (facts and talk about the left)"; Al-Jadid Newspaper, Issue 125, pp. 10-17(In Arabic).
- Asfour, J. (1998). Contemporary theories; Cairo: Family Library (In Arabic).
- Ghoneimi Hilal. M. (1997). Modern literary criticism; Cairo: Dar Nahdet Misr for printing, publishing and distribution (In Arabic).
- Goldman, L. (1986). Structuralism and literary criticism; 2nd edition, Beirut: Arab Research Foundation (In Arabic).
- Yassin, A. (2011). The Egyptian Communist Movement (Roots_Divisions_Money); Cairo: Egyptian General Book Authority (In Arabic).
- Ibn Manzur, M. (2002). Arabes Tong; Part 15, Beirut: Arab Heritage Revival House (In Persian).
- Eutade, J. (2017). Shenasi University of Literature and Architecture. Drama at Shenasi University of Literature, Translated by; Chap Chaharm, Tehran: Naqsh-e Jahan (In Persian).
- Abdullahian, H. (2001). Personality and Personality in a Contemporary Dastan; Tehran: Aftab Publishing (In Persian).
- Kayani, H. (2020). "I will choose Maanadar Rumman's "Return to Exile" following "Abu Al-Maati Abu Al-Naga" "I will choose the University of Egypt"; Bulletin of the Criticism of Arabic Literature, Shamara 23, pp. 255-288(In Persian).

- Goldman, L. (1991). Shenasi University of Literature (Defense from Shenasi Rumman University); Translated by; Muhammad Jaafar Powinda. Tehran: Hosh and Ebtakar Publishing (In Persian).
- Goldman, L. (1997). Farhang University of Literature; Ghazidah and Translated by; Muhammad Jaafar Boyendeh, Tehran: Cheshmeh Publishing House (In Persian).
- Goldman, L. (2017). Rosh Sakht-Gray training at the University of Chinese Literature; Drama at Shenasi University of Literature, translated by Muhammad Jaafar Powindeh, Chap Cheharm, Tehran: Naqsh-e Jahan (In Persian).
- Mousavi Asl, S. M. (2008) "Faqr wa Behdasht Rawani Az Didgah Religion wa Rawanshanasi"; Rawan Shenasi wa Din Publishing House, Shamara 4, pp. 89-116(In Persian).
- Mirsadeghi, J. (2011). Dastani's literature; Tehran: Sokhan Publications (In Persian).